

УДК 27.5:316.7](477)

Цитування:

Поночевна Г. В. Метаморфози і трансформації протестантського ритуалу в соціокультурному просторі України часів незалежності. *Культура і сучасність* : альманах. 2021. № 2. С. 91–96.

Поночевна Ганна Володимирівна, аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9640-3191>
annaponochevnaja@gmail.com

Ponochevna H. (2021). Metamorphoses and transformations of Protestant ritual in the socio-cultural space of Ukraine since the independence period. *Kultura i suchasnist: almanakh*, 2, 91–96 [in Ukrainian].

МЕТАМОРФОЗИ І ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО РИТУАЛУ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Мета роботи – проаналізувати методологічні аспекти застосування понять «метаморфоза» і «трансформація» в контексті аналізу сучасної релігійної діяльності, зокрема протестантських релігійних практик. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні синергетичного, аксіологічного, історичного, соціологічного, релігієзнавчого та культурологічного підходів. Були використані як традиційні методи наукового дослідження (аналіз і синтез, системний метод), так і феноменологічний та інтерпретаційний методи для розкриття особливостей українського протестантизму. **Наукова новизна** роботи полягає у виявленні соціокультурного потенціалу ритуальних практик українських протестантських спільнот. **Висновки.** В межах проведеного аналізу розглянуто який вплив мають метаморфоза і трансформація українського протестантського ритуалу на соціальний і культурний простір України часів незалежності, яка в свою чергу також переживає трансформації в зв'язку з історично-політичними змінами у суспільстві і потребує простих відповідей на критично важливі життєві запитання, які формують національний ціннісний контекст.

Ключові слова: український протестантський ритуал, метаморфоза, трансформація, преображення, соціокультурні практики.

Ponochevna Hanna, graduate student of the Department of Cultural Studies and Information Communications of the National Academy of Culture and Arts Management

Metamorphoses and transformations of Protestant ritual in the socio-cultural space of Ukraine since the independence period

The purpose of the article is to analyze the methodological aspects of the application of the concepts of "metamorphosis" and "transformation" in the context of the analysis of modern religious activity, in particular Protestant religious practices. **The methodology** consists of the application of synergetic, axiological, historical, sociological, religious, and culturological approaches. Both: traditional methods of scientific research (analysis and synthesis, system method) and phenomenological and interpretive methods were used to reveal the peculiarities of Ukrainian Protestantism. **The scientific novelty** of the work is to identify the socio-cultural potential of ritual practices of Ukrainian Protestant communities. **Conclusions.** The analysis examines the impact of the metamorphosis and transformation of the Ukrainian Protestant ritual on the social and cultural space of Ukraine since its independence, which on the other hand, is also undergoing transformations due to historical and political changes in society that require simple answers to critical life questions which form the national value context.

Key words: Ukrainian Protestant ritual, metamorphosis, transformation, transformation, sociocultural practices

Актуальність теми дослідження. Сучасний нестабільний політично-економічний стан в Україні призвів до трансформацій у соціо-культурній сфері життя. Велике значення для стабілізації духовного і культурного життя українців відіграють ритуали. Особливо цікавими стають ті види ритуалів, які мають первинно сакральне

значення і цінність. Ті, що є вище мирського і практичного та через свою інтерактивність впливають не тільки на індивідуальну свідомість але й формують новий культурний пласт та соціальні відносини різного рівня близькості та статусу.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням впливу ритуалу на соціальне

середовище науковцями присвячено публікації у сфері соціології, політології, релігієзнавства і культурології. Завдяки основоположним роботам Е. Дюркгайма та Е. Гоффмана в яких розкрито, в тому числі, взаємозв'язок між релігійними та світськими ритуалами та причинах, що зумовлюють цей взаємозв'язок. Ними досліджено коли релігійні практики стають актуальними і затребуваними або ж зазнають занепаду у суспільстві: коли вірування, духовна ревність, моральні цінності та спільнота є слабшими чи сильнішими, зростають або занепадають. У наукових доробках Р. Коллінза актуалізується востребованість вивчення ритуалів в контексті макро, мезо та мікросоціології. Історія та теорія протестантизму, його витоків, трансформацій і їх вплив на культуру і державотворення, у пост-радянських країнах і в Україні зокрема є предметом дослідження багатьох зарубіжних та українських вчених. Серед них: М. Пилаєв [20], Л. Андроновське, П. Парушев [1], І. Подберезський [19], А. Колодний [13], В. Єленський [9, 10], В. Любашенко [15], В. Докаш [8], Л. Рязанова [21], Р. Лункін [14], М. Парашевін [18], М. Балаклицький [2], Л. Филипович [26], М. Черенков [27, 28] та ін. Трансформаційні процеси в сучасному українському християнстві що були зумовлені політичними, соціально-економічними змінами розглядаються в розробках вітчизняних науковців О. Недавньої [17], Н. Стоколос [24] та ін. Також, важливим у вивченні проблем трансформації протестантського світогляду є порівняльні дослідження [12]. Враховуючи міжкультурні відмінності у сприйнятті тих чи інших явищ, релігієзнавські наукові дослідження демонструють і герменевтичні розбіжності постулатів протестантизму на американському та європейському континентах. Суттєвим теоретичним підґрунтям порівняльних досліджень слугують міжнародні наукові часописи, зокрема «Журнал наукових досліджень релігії» (Journal for the scientific study of religion), «Філософія релігії» (Philosophy of Religion), «Соціологія релігії» (Sociology of religion), «Психологія релігії та духовності» (Psychology of Religion and Spirituality) тощо [25].

Наукова новизна полягає у тому, щоб продовжити вивчення впливу сучасних протестантських ритуальних практик на збереження традиційних цінностей та формування нового культурного і духовно-ментального життя українців. На основі прояснення смислових обсягів понять ритуал та

обряд та їх порівняльної характеристики з методологічним використанням категорій метаморфоза та трансформація визначено деякі аспекти соціокультурних практик в Україні в контексті конфесійної протестантської діяльності релігійних громад. Вперше запропоновано розглядати показником позараціональної виявленості символічної дії ритуалу поняття «Преображення». Слід зазначити, що саме шляхом інтеріоризації на рівні релігійного сприйняття позначеного поняттям «Преображення» здійснюється трансляція культурних цінностей від суб'єкта до його оточення, від покоління до покоління, забезпечуючи наслідуваність і готовність до сприйняття компенсаторно заданих ритуалом здатностей і вмінь.

Мета роботи полягає в тому, щоб розглянути український протестантський ритуал і його трансформації, як частину соціокультурного життя України.

Виклад основного матеріалу. Вивчення впливу чинників формування культурного коду нації крізь призму релігійних вірувань постає актуальним завданням культурології. Неможливо залишитись осторонь від процесів, які відбуваються в українському протестанському русі. Швидкий кількісний ріст віруючих, масштабні будівництва храмів, створення соціальних протестантських організацій, медіа-ресурси, видання якісного аудіо та кінопродукту – це лише невеликий перелік дифузії протестантизму в соціокультурне життя України часів незалежності. Цікавим є й те, що український протестантизм, його ритуали та методи поширення, відрізняються від подібних процесів у Європі чи інших континентах. І ці відмінності ми називаємо метаморфозою по відношенню до традиційного протестантського європейського ритуалу і трансформацією в контексті українського хронотопу.

Термін «Метаморфоза» (дав.-гр. μεταμόρφωσις «перетворення» від μετα- «через» + μορφή «форма») вживається як у біологічному так і у культурологічному сенсі і означає - перетворення, перехід з однієї стадії або форми в іншу, що супроводжується набуттям нових функцій, іншого зовнішнього вигляду. На відміну від терміну «метаморфози», який в нашому випадку розуміється як зміна форми і виду в процесі еволюційного покращення чи-то спрощення, внаслідок пристосування, термін «трансформація» означає неочікувані новації. Зміна, яка відбулася під впливом неочікуваних,

непередбачених факторів. Трансформації також у сучасній науковій практиці часто розглядають в контексті поняття “точки біфуркації”. Тобто, неочікувані зміни відбуваються на перехресті двох або декількох систем чи діючих нестабільних режимів. І ці зміни призводять до виникнення нових шляхів розвитку, створюючи нові атрактори, тобто зони або ділянки притягування та центрації сил, що організують зовнішнє середовище.

Сучасне суспільство значною мірою знаходиться під впливом дестабілізуючих чинників: війна, екологічні та політичні виклики, соціальна нестабільність тощо. Ці виклики стають біфуркаційними точками для нестабільних соціальних організацій і призводять до неочікуваних, незворотніх і часом катастрофічних змін у країні. Досліджувані поняття (метаморфоза і трансформація) можуть бути застосовані для розуміння змін як в українському протестантизмі в контексті світового протестантизму і змін його ритуалу в контексті саме української релігійної традиції, так і в самій Україні, яка проходить біфуркаційні точки своєї історії, в цілому.

Протестантизм виник як реформаційний, революційний рух як протилежний існуючому – католицькому. А відмінності католицького і протестантського ритуалів є предметом дискусії “метаморфози ритуалу”. Адже ці зміни стосуються не тільки зовнішньої форми проведення, але й торкнулися головного - мети самого ритуалу. Отже, важливо дослідити чи став протестантський ритуал метаморфозою відносно католицького ритуалу і чи відбулися зміни в сучасній Україні під впливом цього оновленого протестантського ритуалу.

Не дивлячись на те, що протестантизм в Україні деколи вважають “західною” (не рідною) течією віросповідання, український протестантський ритуал є відмінним від західного. Тобто, він претерпів метаморфози і не зчинився “з нічого”. Український протестантський ритуал має історичне, соціальне, культурне, духовне і національне підґрунтя.

У контексті поданого вище розгляду важливе значення набуває прояснення зв'язку понять ритуал і обряд. Обряд у даному тексті розуміється як сукупність символічних дій, що забезпечують людині чи певній соціальній групі перехід від одного певного стану до іншого, і транслують певні соціальні ідеї, цінності та норми. Водночас “ритуал”, як історично створена форма соціально

санкціонованої, упорядкованої символічної поведінки, постає як спосіб впорядкування виконання дій регламентованих, канонізованих і не піддається раціональному поясненню. Деякі науковці ототожнюють ці два поняття, а інші розрізняють, пояснюючи, що обряд дає розуміння про суть і зміст певного комплексу дій, а ритуал дає розуміння про структуру і порядок дій людей. Практика свідчить, що однакові обряди є і у католицькій, православній і протестантській практиці, а от ритуали, що їх транслують, різні.

Наприклад, Причастя/хліболамання, вінчання, похорон: суть обрядів однакова, послідовність ритуальних дій – різна. Також, в західному протестантському обряді “освячення” відсутній ритуал сповіді. Таїнство примирення (сповідь) у католицтві і православ'ї є одним із семи найголовніших церковних таїнств але таїнство сповіді не ввійшло до переліку таїнств у протестантизмі. А в Україні, під впливом православного (католицького – на заході країни) контексту, сповідь мала місце серед протестантських священнодій і це є прикладом метаморфози по відношенню до західного протестантизму. Водночас, цей обряд складався з інших (відмінних від православних і католицьких) ритуальних дій і трансформувалася в контексті українського протестантизму протягом останніх 30-ти років.

І все ж, найкраще ці відмінності можна проаналізувати у міжконфесійному порівнянні (методів, способів) християнських ритуалів “передавання віри” (євангелізація). У православ'ї і католицизмі головним чином це проходить шляхом “від людини до людини”. А в протестантизмі “від людини – до людей” (соціального кола). І, як результат, за роки незалежності кількість християнських церков в Україні зросла на 160 % – від 12 850 до 33 389:

Протестанти¹ – на 258 %, від 2 721 до 9 742;

православні – на 168 %, від 7 034 до 18 879;

католики – на 54 %, від 3 095 до 4 768.

Протестантизм, на відміну від католицизму і православ'я, максимально використовує для цього профанні (світські) соціо-культурні засоби: кінематограф, театр, медіа і телебачення, художні і виконавські види мистецтв, тощо.

Продовжуючи дослідження Волкової Г. В. [7] про дискурсивне розуміння значущості ритуалу, в якому дефінітивна складова відмічає символічно-духовне наповнення тих чи інших фізично здійснюваних акцій (ритуалів), ми пропонуємо

розглядати показником позараціональної виявленості символічної дії ритуалу поняття «Преображення». Слід зазначити, що саме шляхом інтеріоризації на рівні релігійного сприйняття позначеного поняттям «Преображення» здійснюється трансляція культурних цінностей від суб'єкта до його оточення, від покоління до покоління, забезпечуючи наслідуваність і готовність до сприйняття компенсаторно заданих ритуалом здатностей і вмінь. Якщо ритуал - це історично утворена форма складної символічної поведінки, сукупність приписів і правил, які формують цілісність світосприйняття людини, це форма, яка залучає групу осіб до спільної діяльності, сприяє її консолідації та впорядкуванню і є притаманним для більшості відомих людських суспільств, то відповідно, він знайшов свій застосунок (англ. application, application software, app) у протестантському русі.

Протестантський ритуал цікавий для вивчення у культурологічному вимірі тому що, змінюючи свою форму, в порівнянні з ритуалами традиційних церков, він має соціальне направлення. Його функції не обмежуються культом і храмовими традиціями. Ритуали змінюються реагуючи на зміни соціального середовища і відповідають на зовнішній "біль" суспільства. Такі трансформації протестантського ритуалу можна було побачити у різні критичні періоди історії у різних країнах. Наприклад, під час і в період після Другої Світової Війни, англійське суспільство потребувало відповідей як реагувати на складні обставини життя, як пережити смерть близьких людей та продовжувати жити. І протестантське вчення стало адаптивним і простим у донесенні простих істин які відновлювали цілісність світосприйняття людини через радіопередачі. Яскравим прикладом підтримки і допомоги були радіо-бесіди К. С. Льюїса, які з часом стали книгою "Просте християнство". А у пост-радянський період схоже поширення (але з меншими проявами трансформації) протестантського руху що відбувалося через радіо і інші медіа, прослідковується також в Грузії, Вірменії, Молдові, Румунії, тощо. І їх досвід також цікавий для вивчення і порівняння з українськими реаліями: що стало причиною швидкого поширення протестантського руху і його трансформації в Україні. Проаналізувати, чи причина в самому ритуалі чи це збіг історичних подій, що склалися саме в Україні за часів незалежності.

Висновки. В даний момент Україна знаходиться в перехідному, неспокійному воєнному періоді. У такі часи суспільна свідомість потребує простих, але не спрощених і тому викривлених, відповідей на критично важливі життєві запитання: як вижити і зберегти "українське культурне ДНК", як виховати нове здорове покоління і передати йому найголовніші людські цінності. Практика протестантських ритуалів, їх трансформація і метаморфоза, які тісно переплітаються з трансляцією культурних і традиційних цінностей сучасної України, має зайняти вагоме місце у культурологічному вивченні.

Примітки

¹Ще в 2015 році було 11 179 протестантських церков, що становило приріст у 311 %. Офіційна статистика 2017 року не включає церкви окупованих територій.

Література

1. Андроновъене Л., Парушев П. Церковь, государство и общество: о сложности участия постсоветских евангельских христиан в жизни общества. *Богословские размышления*. 2004. № 3. С. 173–193.
2. Балаклицький М. А. Променуш протестантської літератури в незалежній Україні. *Гуманитарные научные исследования*. 2013. № 1. URL: <https://human.snauka.ru/2013/01/2141> (дата звернення 19.02.2021).
3. Білецька Л. В. Вплив реформації на розвиток Європи: релігійні та соціальні аспекти. *Реформація і трансформація суспільства : досвід минулого і виклики сучасності* : збір. матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 8–9 груд. 2017 р. Львів, 2017. С. 41–43.
4. Богданов О. Церковна діяльність за роки Незалежності : стаття. 13.09.2017. URL: <https://poklik.org/tserkovna-diyalnist-za-roky-nezalezhnosti/> (дата звернення 19.02.2021).
5. Быкадоров А. И. Ритуал в современной культуре : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13. Ростов-на-Дону, 2006. 150 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/ritual-v-sovremennoi-kulture> (дата звернення 19.02.2021).
6. Виговський Л. А. Реформація як світоглядно-ідеологічна основа виникнення та утвердження протестантизму *Реформація і трансформація суспільства : досвід минулого і виклики сучасності* : збір. матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 8–9 груд. 2017 р. Львів, 2017. С. 49–52.
7. Волкова Г. В. Ритуал у збереженні та трансляції культурних цінностей: дис...доктора філософії: 034. Київ, 2021. 261 с.
8. Докаш В. І. Кінець світу: еволюція

протестантської інтерпретації : монографія. Київ-Чернівці : Книги ХХІ, 2007. 543 с.

9. Єленський В. Є. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. Київ : Знання, 1989. 47 с.

10. Єленський В. Є. Велике повернення: релігія в глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття. Львів : вид-во Укр. католического ун-ту, 2013. 504 с.

11. Коллінз Р. Мікросоціологія релігії: колективні та індивідуальні релігійні практики. *Спільне*. 2014. URL: <https://commons.com.ua/ru/mikrosotsiologiya-religiya/> (дата звернення 19.02.2021).

12. Коденев М. А. Сравнительное религиоведение сегодня; методологические основания и возможности URL: http://www.hramvsg.by/religiod_kodenev.htm (дата звернення 19.02.2021).

13. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів : Сполом, 2005. 336 с.

14. Лункин Р. Протестантизм и глобализация на просторах Евразии. *Религия и глобализация на просторах Евразии*. Под ред. А. Малашенко и С. Филатова. Москва : Московский Центр Карнеги, 2005, С. 90–125.

15. Любашенко В. Протестантизм в Україні: творення стереотипів триває. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 22. С. 90–104.

16. Майзульс М. Р. «Если ты Бог – защищайся!» Католические модели протестантского иконоборчества. *Одиссей. Человек в истории*. 2015–2016. Москва, 2017. С. 281–349.

17. Недавніа О. Християнські фактори в контексті культурного і громадянського вибору українців: монографія. Київ : Український видавничий консорціум, 2011. 600 с.

18. Парашевін М. Релігія і релігійність в Україні : результати опитування населення / за ред. С. Макєєва. Київ : Інститут політики ; Інститут соціології НАН України, 2009. 68 с

19. Подберезский И. В. Протестанты и другие : монография. Санкт-Петербург : Мирт, 2000. 392 с.

20. Пылаев М. Экуменизм и апология протестантизма в феноменологических классификациях религии Р. Отто, Ф. Хайлера : *Вестник Московского ун-та*. Сер. 7. Философия. 2001. №3. С. 28–35.

21. Рязанова Л. Особливості протестантських общин віруючих і їх роль в експансії протестантизму в сучасній Україні : *Вісн. Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України*. 2002. № 1. С.18–25.

22. Свідло Т. М., Сторожик М. І. Ритуал як культурний феномен у традиційному та інноваційному аспектах. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. Київ, 2008. № 3 (24). С. 83–87.

23. *Реформація і трансформація суспільства : досвід минулого і виклики сучасності* : збір. матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 8–9 груд. 2017 р. Львів, 2017. 272 с.

24. Стоколос Н. Уроки трагічної історії церковно-релігійного життя в Україні. *Українське релігієзнавство*. 2002. № 22. С. 84–93.

25. Ставряні С. С. Партнерство церкви і суспільства у наративах української протестантської теології початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 2016. 19 с.

26. Филипович Л. Міжнародний діалог: Україна і Європа. *Державно-церковні відносини в Україні у контексті сучасного європейського досвіду* : збір. наук. матер. (до 40-річчя кафедри культурології НПУ ім. М. П. Драгоманова), м. Київ. 2004 р. Київ : VIP ; Держ. комітет України у справах релігій ; НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004 С. 155–163.

27. Черенков М. Європейська Реформація та український євангельський протестантизм (генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри). *Одеса : Християнська просвіта*, 2008. 566 с.

28. Черенков М. Лицом к лицу. Евангельская вера в современной культуре. *Одесса : Христианское просвещение*, 2008. 128 с.

References

1. Andronoviene L., Parushev P. (2004). Church, state and society: the complexity of the participation of post-Soviet evangelical Christians in the life of society *Theological reflections*. № 3. Odessa: EAAA. 173–193 [in Russian].

2. Balaklitsky M. A. (2013). Promotion of Protestant literature in independent Ukraine: Humanitarian scientific research. № 1 Retrieved from: <http://human.snauka.ru/2013/01/2141> [in Ukrainian].

3. Biletska L.V. (2017). The Impact of the Reformation on the Europe Development: Religious and Social Aspects [in Ukrainian].

4. Bogdanov O. An article Activity of the Church during the years of Independence Retrieved from: <https://poklik.org/tserkovna-diyalnist-za-roky-nezalezhnosti/> [in Ukrainian]

5. Bykadorov A. I. (2006). Ritual in the modern culture Extended abstract of candidate's thesis. Retrieved from: <http://cheloveknauka.com/ritual-v-sovremennoy-kulture> [in Russian]

6. Vyhovskyy L. A. (2017). Reformation as an ideological and worldview basis for the uprising and establishment of Protestantism [in Ukrainian].

7. Volkova G.V. (2021). Ritual in the preservation and transmission of cultural values PhD thesis. Kyiv, NAKKKiM [in Ukrainian].

8. Dokash V.I. (2007). The end of the world: the evolution of the Protestant interpretation: Monograph: Kyiv-Chernivtsi: Books - XXI. 544 [in Ukrainian].

9. Yelensky V. (1989). Modern Protestantism: dynamics, processes, trends: K., 179 p. [in Ukrainian].

10. Yelensky V. (2013). The Great Return: Religion in Global Politics and International Relations of the Late 20th and Early 21st Centuries. : Lviv: Ukrainian Catholic University Publishing House. 504 p [in Ukrainian].

11. Collins Rendell (2014). Microsociology of Religion: Collective and Individual Religious Practices: Joint, №8: Religion between Exploitation and Emancipation [in Ukrainian].
12. Kodenev M. (n.d.). Comparative religion today; methodological bases and possibilities: Retrieved from: http://www.sobor.by/religioved_kodenev.htm [in Russian].
13. Kolodny A. (2005). Ukraine in its religious manifestations: Lviv: Spolom. 336 p. [in Ukrainian].
14. Lunkin R. (n.d.). Protestantism and globalization in Eurasia: Retrieved from: <http://www.archipelag.ru/geoculture/religions/Eurasia/protestantism/> [in Russian].
15. Lyubashchenko V. (2001). Protestantism in Ukraine: the creation of stereotypes continues: Independent Cultural Journal "I". № 22. 90–104 [in Ukrainian].
16. Maizuls M.R. (2017). If you are a god - defend yourself: article - almanac Odyssey. Man in History. Rituals and religious practices of infidels in mutual ideas. 2015-2016.: Moscow, Dmitry Pozharsky University [in Russian].
17. Nedavnya O. (2011). Christian factors in the context of cultural and civic choice of Ukrainians. Monograph: Kyiv: Ukrainian Publishing Consortium. 600 [in Ukrainian].
18. Parashchevin M. (2009). Religion and religiosity in Ukraine: Ed. S. Makeeva : Kyiv: Institute of Politics, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 68 [in Ukrainian].
19. Podberezsky I.V. (2000). Protestants and others: Religious journalism: St. Petersburg. : Mirt. 392 [in Russian].
20. Pylaev M. (2001). Ecumenism and apology of Protestantism in the phenomenological classifications of religion R. Otto, F. Hailer: Bulletin of Moscow University. s. 7. Philosophy. №3. 28–35 [in Russian].
21. Ryazanova L. (2002). Peculiarities of Protestant communities of believers and their role in the expansion of Protestantism in modern Ukraine: Newspaper of Academy of labor and social relationship. Trade union federation of Ukraine. № 1. 18–25 [in Ukrainian].
22. Svidlo T.M. and Storozhyk M.I. (2008). Ritual as a cultural phenomenon in traditional and innovative aspects Retrieved from: <http://ela.kpi.ua:8080/bitstream/123456789/8815/1/17.pdf> [in Ukrainian].
23. Articles from the collection of materials of the international scientific-practical conference Reformation and transformation of society: the experience of the past and the challenges of the present: Lviv 2017. [in Ukrainian].
24. Stokolos N. (2002). Lessons of the tragic history of the church and religious life in Ukraine: Ukrainian Religious Studies. № 22. 84–93 [in Ukrainian].
25. Stavroyani S.S. (2016). “Partnership of church and society in the narratives of Ukrainian Protestant theology of the early XXI century”: KPI, Ph.D. thesis. Kyiv [in Ukrainian].
26. Fylypovych L. (2004). International dialogue: Ukraine and Europe: collection: State-church relations in Ukraine in the context of modern European experience: Collection of scientific materials 181: to the 40th anniversary of the Department of Cultural Studies of NPU named by M.P. Dragomanov: State Committee of Ukraine for Religions, named by M.P. Dragomanov K.: VIP. 155–163 [in Ukrainian].
27. Cherenkov M. (2008). European Reformation and Ukrainian evangelical Protestantism (genetic-typological affinity and national-identification dimensions): Odesa: Christian Education. 566 [in Ukrainian].
28. Cherenkov M. (2008). Face to face. Evangelical faith in modern culture: Odessa: Christian Enlightenment. 128 [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 28.07.2021
Отримано після доопрацювання 19.08.2021
Прийнято до друку 27.08.2021*